כיתה ח' | הלכה · חמ"ד | שיעור 2 מתוך 5 | 45 דק' | משנה שבת ז, ב; רמב"ם שבת ז, א-ז; פניני הלכה שבת ט, ב

"אבות מלאכות ארבעים חסר אחת": ל"ט מלאכות, אבות ותולדות

🎯 מטרות השיעור

- התלמידים יסבירו מהי "מלאכה" בשבת ומה הקשר בינה לבין מלאכת המשכן.
- התלמידים יבחינו בין "אב מלאכה" ל"תולדה" לפי הרמב"ם, ויזהו את ה"עניין" המשותף ביניהם.
- התלמידים ימיינו מעשים מחיי היום-יום לפי אב המלאכה שלהם.

❓ השאלה הגדולה של היחידה

מה הופך את השבת ליום אחר, ולא רק ליום חופש?

בכל שיעור התלמידים מוסיפים ל"מפת השבת" של הכיתה שני דברים: דין אחד (מה עושים או ממה נמנעים) והרעיון שעומד מאחוריו (למה).

🧪 פתיחה

מראים לכיתה שתי תמונות (או כותבים על הלוח): אדם שסוחב כיסאות כבדים בבית, ואדם שכותב שתי אותיות בעט. שואלים: מה מהם "עבודה קשה" יותר? ומה מהם אסור בשבת? המטרה: לגלות ש"מלאכה" בהלכה אינה "מאמץ" אלא יצירה ושינוי בעולם.

📖 הסבר למורה

המשנה (שבת ז, ב) מונה "אֲבוֹת מְלָאכוֹת אַרְבָּעִים חָסֵר אֶחָת". לפי חז"ל, המלאכות האסורות בשבת הן המלאכות שהיו בהקמת המשכן. בפניני הלכה (שבת ט, ב): "כל המלאכות שנעשו לצורך הקמת המשכן הן המלאכות האסורות בשבת", ומובאים דברי חז"ל (שבת מט, ב): "אין חייבים אלא על מלאכה שכיוצא בה היתה במשכן".

כדאי לחלק את הרשימה לקבוצות: סדר הפת (מזורע ועד אופה), סדר הבגד (מגוזז ועד קורע), סדר העורות והכתיבה (מצד ועד מוחק), בונה וסותר, אש (מכבה ומבעיר), מכה בפטיש והוצאה. כך התלמידים רואים שכל קבוצה היא שלב בתהליך יצירה.

הרמב"ם (שבת ז, ב-ה) מסביר שאב מלאכה הוא סוג של פעולה ולא רק פעולה אחת: "אֶחָד הַחוֹרֵשׁ אוֹ הַחוֹפֵר אוֹ הָעוֹשֶׂה חָרִיץ הֲרֵי זֶה אַב מְלָאכָה". תולדה היא "הַמְּלָאכָה הַדּוֹמָה לְאָב", ודוגמתו: מי שחותך ירק דק לבישול עושה תולדת טוחן. בהלכה ז הרמב"ם מדגיש שגם תולדה אסורה מן התורה, וההבדל בין אב לתולדה הוא רק לעניין קרבן.

זרמים: נכתב בעיקר לממלכתי-דתי. בממלכתי אפשר להתמקד ברעיון: יום אחד בשבוע שבו האדם מפסיק "ליצור ולשנות" את העולם, ולשאול מה המשמעות של עצירה כזאת בעולם של עשייה בלי הפסקה.

⚖️ **שימו לב:** הדינים בשיעור מוצגים "לפי" המקור שצוין לידם (משנה, רמב"ם, שולחן ערוך, פניני הלכה). כאשר יש מנהגים שונים הם מוצגים זה לצד זה. כל קהילה נוהגת לפי פסיקת הרב שלה ולפי מנהג המשפחה, ובשאלה מעשית שואלים את הרב. כדאי לומר זאת לתלמידים במפורש.

📜 המקורות (מתוך ספריא)

משנה שבת ז, ב (תחילתה: סדר הפת)

אֵבוֹת מְלָאכוֹת אַרְבָּעִים חָסֵר אֶחָת. הַזּוֹרֵעַ. וְהַחוֹרֵשׁ. וְהַקּוֹצֵר. וְהַמְעַמֵּר. הַדָּשׁ. וְהַזּוֹרֶה. הַבּוֹרֵר. הַטּוֹחֵן. וְהַמְרַקֵּד. וְהַלָּשׁ. וְהָאוֹפֶה.

משנה שבת ז, ב (סופה)

הַכּוֹתֵב שְׁתֵּי אוֹתִיּוֹת. וְהַמּוֹחֵק עַל מְנָת לִכְתֹּב שְׁתֵּי אוֹתִיּוֹת. הַבּוֹנֶה. וְהַסּוֹתֵר. הַמְכַבֶּה. וְהַמַּבְעִיר. הַמַּכֶּה בַּפַּטִּישׁ. הַמּוֹצִיא מֵרְשׁוּת לִרְשׁוּת. הֲרֵי אֵלּוּ אָבוֹת מְלָאכוֹת אַרְבָּעִים חָסֵר אֶחָת

פניני הלכה, שבת ט, ב (קטע)

כל המלאכות שנעשו לצורך הקמת המשכן הן המלאכות האסורות בשבת

רמב"ם, הלכות שבת ז, ב

כָּל אֵלּוּ הַמְּלָאכוֹת וְכָל שֶׁהוּא מֵעִנְיָנָם הֵם הַנִּקְרָאִין אָבוֹת מְלָאכוֹת. כֵּיצַד הוּא עִנְיָנָן. אֶחָד הַחוֹרֵשׁ אוֹ הַחוֹפֵר אוֹ הָעוֹשֶׂה חָרִיץ הֲרֵי זֶה אַב מְלָאכָה. שֶׁכָּל אַחַת וְאַחַת מֵהֶן חֲפִירָה בַּקַּרְקַע וְעִנְיָן אֶחָד הוּא

רמב"ם, הלכות שבת ז, ה (תחילתה)

הַתּוֹלָדָה הִיא הַמְּלָאכָה הַדּוֹמָה לְאָב מֵאֵלּוּ הָאָבוֹת. כֵּיצַד. הַמְחַתֵּךְ אֶת הַיָּרָק מְעַט לְבַשְּׁלוֹ הֲרֵי זֶה חַיָּב שֶׁזּוֹ הַמְּלָאכָה תּוֹלֶדֶת טְחִינָה. שֶׁהַטּוֹחֵן לוֹקֵחַ גּוּף אֶחָד וּמְחַלְּקוֹ לְגוּפִים הַרְבֵּה. וְכָל הָעוֹשֶׂה דָּבָר הַדּוֹמֶה לָזֶה הֲרֵי זֶה תּוֹלֶדֶת טוֹחֵן

רמב"ם, הלכות שבת ז, ז (קטע)

אִם כֵּן מַה הֶּפְרֵשׁ יֵשׁ בֵּין הָאָבוֹת וְהַתּוֹלָדוֹת. אֵין בֵּינֵיהֶן הֶפְרֵשׁ אֶלָּא לְעִנְיַן הַקָּרְבָּן בִּלְבַד

הפסוקים בלי טעמי המקרא, ושם ה' מובא בכתיב ה'. בשולחן ערוך הנוסח לפי מהדורת ספריא, עם הראשי תיבות שבמקור.

⚖️ כתוב במקור / הסבר

בטור הימני מה שכתוב במקור עצמו. בטור השמאלי הסבר, ואם הוא שלנו כתוב כך. ההסבר עוזר להבין, אבל הוא לא חלק מהמקור.

📜 כתוב במקור	🔍 הסבר (ושל מי הוא)
"אֵבוֹת מְלָאכוֹת אַרְבָּעִים חָסֵר אֶחָת"	ל"ט סוגי מלאכה עיקריים. (הסבר שלנו: "אבות" כמו במשפחה, כי מכל אחד "נולדות" תולדות.)
"שֶׁכָּל אַחַת וְאַחַת מֵהֶן חֲפִירָה בַּקַּרְקַע"	הרמב"ם: חורש, חופר ועושה חריץ הם אותו אב, כי ה"עניין" שלהם זהה.
"הַתּוֹלָדָה הִיא הַמְּלָאכָה הַדּוֹמָה לְאָב"	תולדה היא פעולה אחרת שיש בה אותו עיקרון כמו באב.
"הַמְּחַתֵּךְ אֶת הַיָּרָק מְעַט לְבַשְּׁלוֹ"	תולדת טוחן, כי "הַטוֹחֵן לוֹקֵחַ גּוּף אֶחָד וּמְחַלְּקוֹ לְגוּפִים הַרְבֵּה" (רמב"ם ז, ה).
"אֵין בֵּינֵיהֶן הָפְרֵשׁ אֶלָּא לְעִנְיַן הַקָּרְבָּן"	גם תולדה אסורה מן התורה. ההבדל הוא רק בדין הקרבן של מי שעשה בשוגג.

👥 לימוד בחברותא

בזוגות. כל זוג מקבל את רשימת ל"ט המלאכות מהמשנה ומחלק אותה לקבוצות לפי התהליך (לחם, בגד, עור וכתיבה, בניין, אש, הוצאה). אחר כך קוראים את הרמב"ם.

1. כמה מלאכות יש בסדר הפת? מה התוצר בסוף התהליך?
2. לפי הרמב"ם ז, ב, מה משותף לחורש, לחופר ולעושה חריץ?
3. מהי תולדה לפי הרמב"ם ז, ה? הסבירו את הדוגמה של חיתוך ירק.
4. האם תולדה "פחות אסורה" מאב? מה עונה הרמב"ם בהלכה ז?
5. נסו לחשוב: לאיזה אב שייכת השקיית עציץ? (רמז: מה המטרה של זורע?)

👩‍🏫 מהלך השיעור (45 דקות)

חומרים: דף המקורות (בדף זה), דף העבודה

1. פתיחה: מה קשה יותר, לסחוב כיסאות או לכתוב שתי אותיות? (5 דקות)
2. הסבר: משכן ושבת, ומלאכה כיצירה (7 דקות)
3. לימוד בחברותא: מיון ל"ט המלאכות לקבוצות, ורמב"ם על אב ותולדה (14 דקות)
4. מליאה: "מה העניין המשותף?" דוגמאות מהחיים (8 דקות)
5. דף עבודה בזוגות (8 דקות)
6. סיכום ו"מפת השבת" (3 דקות)

💬 שאלות לדיון

הבנה (מה כתוב?)

1. מה מספר אבות המלאכה במשנה, ומאיפה הן נלמדות?
2. מה ההבדל בין אב מלאכה לתולדה לפי הרמב"ם?

פרשנות (מה זה אומר?)

1. למה, לדעתכם, נבחרו דווקא מלאכות המשכן כדי להגדיר מה אסור בשבת?
2. למה הרמב"ם מגדיר אב לפי ה"עניין" (המטרה) ולא לפי הכלי או המאמץ?

הערכה (מה דעתי?)

1. מה, לדעתכם, יכולה ללמד עצירה של יום שלם מכל יצירה ושינוי בעולם?

🏁 סיכום השיעור

כל זוג כותב משפט אחד: "מלאכה בשבת היא לא ___ אלא ___". מוסיפים ל"מפת השבת": ל"ט אבות מלאכה = שמור; הרעיון = עצירה מיצירה, כמו שה' שבת ממלאכת הבריאה.

🎟️ כרטיס יציאה (2 דקות)

בסוף השיעור כל תלמיד כותב על פתק:

1. כתבו אב מלאכה אחד ותולדה אחת שלו (מהשיעור או מהמקורות).
2. הסבירו במשפט אחד מה ההבדל בין אב לתולדה.

💡 הערות למורה

אל תהפכו את השיעור לרשימת "מותר/אסור" של מקרים מעשיים. המטרה היא להבין את השיטה: ל"ט אבות, ה"עניין" שלהם, ותולדות. שאלות מעשיות (למשל על מכשירים חשמליים, או על בורר) מפנים לשיעור נפרד או לרב הקהילה. בדוגמת העציץ: לפי פניני הלכה (שבת יט, ג, בהלכות זורע) השקיית צמחים אסורה; מי שמעלה אותה בכיתה, אפשר להראות לו את המקור.

📝 בדף העבודה

מיון ל"ט המלאכות לקבוצות, שאלות על אב ותולדה לפי הרמב"ם, התאמת תולדות לאבות, ושאלה מסכמת (20 נק'). מחוון מלא בעמוד השני. לתלמידים שזקוקים לתמיכה יש גרסה מותאמת עם מחסן מילים ומשפטי פתיחה.

מקורות

- משנה שבת ז, ב (תחילתה: סדר הפת) (ספריא)
- פניני הלכה, שבת ט, ב (קטע) (ספריא)
- רמב"ם, הלכות שבת ז, ב (ספריא)
- רמב"ם, הלכות שבת ז, ה (תחילתה) (ספריא)
- רמב"ם, הלכות שבת ז, ז (קטע) (ספריא)

מחוון: ל"ט מלאכות: אבות ותולדות

1. לדוגמה: סדר הפת: זורע, חורש, קוצר, טוחן, לש, אופה. בגד: גוזז, צובע, טווה, אורג, תופר. אש: מכבה, מבעיר. בניין: בונה, סותר, מכה בפטיש. (2 מלאכות נכונות בכל שורה.)
2. כי "כָּל אַחַת וְאַחַת מֵהֶן חֲפִירָה בַּקַּרְקַע וְעִנְיָן אֶחָד הוּא": המטרה והפעולה זהות.
3. טוחן · בורר (הפרדת הקום מהחלב) · בונה.
4. ג.
5. א. (4 נק') ממלאכות המשכן: "כל המלאכות שנעשו לצורך הקמת המשכן הן המלאכות האסורות בשבת" / "אין חייבים אלא על מלאכה שכיוצא בה היתה במשכן".
ב. (8 נק') אב: אחת מל"ט המלאכות, סוג פעולה עם עניין אחד (למשל טוחן). תולדה: פעולה אחרת שדומה לאב באותו עניין (חיתוך ירק דק = תולדת טוחן). 4 נק' לכל הגדרה עם דוגמה.
ג. (5 נק') תשובה מנומקת: השבת היא עצירה מיצירה ושינוי של העולם, כמו שה' שבת ממלאכת הבריאה; מאמץ לבד אינו "יצירה".
ד. (3 נק') למשל הזזת ספרים או כיסאות בבית (אם אינם מוקצה). כל דוגמה סבירה.